

Пахолок З.

ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ І ОНТОЛОГІЧНИЙ СТАТУС КАТЕГОРІЇ ПОВТОРЮВАНOSTI : МОВНИЙ ТА МОВЛЕННЕВИЙ ВИМІРИ

Луцьк : Вежа-Друк, 2013. — 684 с.

Свого часу А. П. Непокупний, бажаючи наголосити на загальній методологічній спрямованості свого дослідження, використав для цього цитату з передмови Еваріста Галуа до його «Двох мемуарів з чистого аналізу»: «...Коли, для того щоб досліджувати..., стануть об'єднуватися, тоді прагнуть друкувати щонайменші зауваження без огляду на те, наскільки новим є їхній зміст, і додавати: "Іншого я не знаю"» (Див.: Непокупний А. П. Аресальные аспекты балто-славянских языковых отношений.— К., 1964.— С. 3.). Авторка рецензованої монографії пішла іншим шляхом, поставивши перед собою завдання зібрати свідчення про мовну маніфестацію категорії повторюваності в щонайбільшому масштабі цієї маніфестації — на всіх можливих рівнях мовної системи, у різних функціонально-стилістичних мовних різновидах і в мовах різної генетичної належності, різного типологічного характеру і різних за культурно-історичним контекстом їх існування. З. Пахолок виходить з розуміння повторюваності як мегаконцепту, що відбиває цілісність світобудови (с. 3), а філософською основою повторюваності вона вважає закон переходу кількісних змін у якісні (с. 73). У своїй інтерпретації власне мовних фактів, пов'язаних з повторюваністю, вона спирається на філософське трактування цього явища щодо його ролі у процесах розвитку й функціонування. Відповідній проблематиці присвячено перший розділ «Гносеологічна сутність категорії повторюваності».

Другий розділ «Онтологія категорії повторюваності як психофізіологічного явища» присвячено власне «людському чиннику» у повторюваності: тут висвітлюється психофізіологічне підґрунтя її вияву в дискурсі, зокрема психологічні чинники повторюваності, а також проблема ритму й феномен імітації на різних соціокультурних рівнях, серед іншого, — у вторинних щодо мови знакових системах. У цьому аспекті авторка розглядає такі різновиди наслідування, як ритуальний і творчий, а в межах останнього — мімесис (як цілеспрямоване наслідування

чужого мовлення), рітейк, римейк та інші види наслідування у постмодернізмі, епігонство, плагіат і симулякр.

У третьому розділі «Нормативно-системний аспект дослідження категорії повторюваності» авторка переходить до власне мовного аспекту дослідження повторюваності. Зокрема, вона подає ґрунтовний нарис традиційних підходів до вивчення моделей і функцій стилістично спрямованого вживання повторення, а далі характеризує весь діапазон різнорівневих мовних одиниць, які можуть використовуватися з цією метою (від звукових до синтаксичних). У поле зору дослідниці тут потрапляють такі утворення і явища, як ономатопея, повторення морфем як засіб словотвору, редуплікативні лексеми та їхній семантичний діапазон, синтаксичні фігури, у яких застосовується повтор тощо.

В останньому розділі монографії «Категорія повторюваності у вимірі мовленнєвого функціонування» дослідниця показує явище повторюваності в усно-розмовному і художньому дискурсах, у поетичних та прозових текстах, а також у текстах замовлянь і реклами. У цьому контексті авторка аналізує, зокрема, слова-паразити, кліше й діалогічні репліки в усному мовленні, повтори (такі, як приспів, рефрен і паралелізм) у фольклорі, паронимазію, плеоназми і епапаналепсис у художніх текстах і, нарешті, повтор як засіб мовно-маніпулятивного впливу в рекламі.

У «Післямові» З. Пахолок робить висновок, що повторюваність пронизує всі грані не лише мовної системи, а й людського буття, оскільки її сутність і першооснова — коливання, вібрація, ритм, чергування — є позамовними. Тут же вона окреслює перспективи подальших розвідок у цій царині, пов'язуючи їх із пошуком спільного підґрунтя різноманітних виявів повторюваності в різних мовних стилях і жанрах.

Передмові книжки передує цитата з Г. Башляра, де йдеться про методологічну необхідність об'єктивної верифікації перших уявлень про об'єкт вивчення. Однак, читаючи далі цю книжку, важко позбутися

враження, що це її тема обрала авторку, а не навпаки, що вирішальним тут став саме інтуїтивний «когнітивний резонанс», дорефлективне відчуття і сприйняття засадничої значущості й тотожності явища повторюваності в найрізноманітніших його виявах і втіленнях, — таке дослідницьке відчуття, яке не задовольняється констатацією поширеності, типовості цього феномену, а прагне виявити у його різноманітних різновидів однакову глибинну детермінованість, логічну необхідність, зумовлену певними спільними чинниками. Є підстави вважати, що подібні інтуїції — щодо мови і ширше — справді є поширеними, причому не лише серед науковців (що підтверджують і матеріали монографії), пор., наприклад, думки російського етнографа Н. І. Гаген-Торн про ритм як основу вербалізації людського досвіду чи записи в щоденнику О. Гончара про відчуття всепроникних космічних пульсацій як про одне з найбільших його особистих відкриттів.

Надзвичайна масштабність мети, яку поставила перед собою авторка, змушує оцінити її як завдання «на виріст»: як видається, воно не може бути вичерпно виконаним у рамках окремо взятої монографічної праці й узагалі зусиллями одного дослідника, що, зрештою, добре усвідомлює і сама З. Пахолок. Водночас не можна не визнати, що таке масштабне формулювання дослідницького завдання є евристично виправданим, зокрема, й у світлі того положення, згідно з яким кожна наукова праця має оцінюватися не лише тим, які відповіді вона дає, але і які нові питання дозволяє поставити. Якщо авторці чи майбутнім дослідникам, котрі рухаються в руслі окресленої нею проблематики, і не вдасться знайти єдине причинне чи телеологічне джерело повторюваності в її мовному вираженні і, відповідно, розробити спільний підхід для вивчення всіх без винятку різновидів цього феномену, то з дуже великою імовірністю тут можна прогнозувати виявлення цілої низки нових нетривіальних збігів, паралелей, встановлення неочевидних паралелей, істотних у плані спільної зумовленості прихованими, глибинними закономірностями. Крім того, особлива увага до повторення як складової частини чи окремого аспекту тих чи інших мовних утворень і явищ може істотно поглибити розуміння їхньої сутності. Цьому сприятиме і переформулювання відповідних рис, пов'язаних із повторюваністю, у інших, конкретно-наукових термінах,

наприклад (лінгво)семіотичних. У цьому плані хотілося б привернути увагу авторки до семіотичних понять (і їхніх лінгвістичних корелятивів), пов'язаних з умотивованістю знака і взагалі відношеннями репрезентації між знаком (мовним чи ні) і його об'єктом. Маємо на увазі передусім категорії іконізму і метафори (як повторення позначенням рис позначуваного), а також і індексу, і метонімії (у випадку, якщо позначення повторює частину позначуваного). Відповідно авторці став би у пригоді досвід праць, що втілюють семіотичний підхід до мови й інших соціокультурних явищ. Зокрема, варто було б ширше залучити відповідні розвідки В'яч. Вс. Іванова, Ю. М. Лотмана, В. М. Топорова та В. А. Успенського. Крім того, категорія іконічності є однією з ключових у лінгвістичних напрямках, зокрема у природній морфології В. Маєрталера і В. У. Дресслера. У підрозділі про стереотип слід було б згадати поняття мовного стереотипу, що застосовується представниками Люблінської школи етнолінгвістики. Вирішенню завдань, поставлених у монографії, сприяли б іменний і, особливо, тематичний покажчики.

Даючи загальну оцінку рецензованому дослідженню, праця над яким тривала (як це підкреслює його авторка) двадцять років, слід насамперед відзначити як безсумнівну заслугу З. Пахолок реалізацію нею тієї наукової програми, яку вона перед собою так сміливо поставила і наслідком реалізації якої стала її монографія. Цю книжку можна окреслити як своєрідну енциклопедію, де дбайливо зібрано і ретельно проаналізовано відповідний фактичний матеріал, узятий з різносистемних мов на різних етапах і в різних культурно-історичних контекстах їхнього розвитку, з різних їхніх структурних рівнів та функціональних варіантів, що у своїй сукупності дозволив авторці створити науковий образ повторюваності в її мовному втіленні. Але не менше значення має і сформована З. Пахолок гранично широка перспектива встановлення й інтерпретації тих мовних явищ і утворень, у яких знаходиться втілення ця категорія. Ця перспектива, спосіб бачення мовної повторюваності і досягнуте за його допомогою розуміння сутності цього феномену, без сумніву, збагатять теоретико-методологічний апарат сучасної лінгвістики і залишаться з кожним, хто ознайомиться з цією працею.

С. С. СРМОЛЕНКО

Віктор Антонович Чабаненко

(12.09.1937–09.02.2014)

9 лютого 2014 року українська мовознавча наука, вища освіта України зазнали великої втрати: відійшов у вічність Віктор Антонович Чабаненко, доктор філологічних наук (із 1984 р.), професор (із 1987 р.), відмінник освіти України (з 1995 р.), член Національної спілки письменників України (з 1999 р.), заслужений діяч науки і техніки України (з 2002 р.), академік АН вищої школи (з 2005 р.). Не стало людини, яка у своїй невтомній діяльності обіймала стільки напрямів, що їх вистачило б не на одне життя. Його ім'я широко відоме в Україні й далеко за її межами.

В. А. Чабаненко народився 12 вересня 1937 року в селі Єлизаветівці Балківської сільради Василівського району Дніпропетровської (нині Запорізької) області в трудовій селянській родині. Його батьки виховували у дітей патріотизм, любов до українського слова, працелюбність, культуру, високі духовні та моральні якості, потребу жити за принципами правди, добра, совісті і не зраджувати їм за будь-яких обставин.

Закінчивши середню школу із золотою медаллю в смт Кушугум, Віктор вступив до Запорізького державного педагогічного інституту, який закінчив з відзнакою (1959 р.) за фахом «учитель української мови та літератури і німецької мови». В інституті на формування Чабаненка-лінгвіста особливий вплив мав відомий професор-мовознавець С. П. Самійленко, який згодом став його науковим керівником при написанні кандидатської дисертації.

Згодом В. А. Чабаненко вчителює, служить у лавах Радянської армії, вступає до аспірантури при кафедрі української мови Запорізького державного педагогічного інституту. Від 1965 року працював у цьому інституті (з 1985 року — Запорізькому університеті) спочатку асистентом, потім старшим викладачем (з 1966 р.), доцентом (з 1972 р.), професором (з 1987 р.). З 1985 року очолював кафедру загального і слов'янського мовознавства, у 1985–1996 роках був деканом філологічного факультету цього університету. Читав курси зі вступу до слов'янської філології, загального мовознавства, історії мовознавства, стилістики, діалектології.

У 1966 році успішно захистив кандидатську дисертацію «Говори долини річки Кінської», а в 1984 — докторську «Мовленнєва експресія й актуальні питання української лінгвостилістики». Підготував двадцять кандидатів філологічних наук. Очолював спеціалізовану вчену раду із захисту кандидатських дисертацій при Запорізькому університеті.

Не все гладко складалося в житті В. А. Чабаненка. Так, іспит на громадянську зрілість, патріотизм, глибoku послідовність і принциповість молодий викладач і

вчений склав, коли 1968 року публічно виступив на захист роману «Собор» та його автора О. Т. Гончара. За це батька двох дітей позбавили роботи (з 1968 до 1969 року), проте Віктор Антонович не зламався. Він боровся і завдяки підтримці свідомої громадськості домігся поновлення на роботі.

В. А. Чабаненко — відомий лінгвостиліст, лексикограф, фольклорист. Він автор понад 700 наукових праць і 500 різних публікацій у періодиці. Найголовніші з них — монографії «Основи мовної експресії» (1984), «Стилістика експресивних засобів української мови» (2002), «Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» (1992, т. 1–4), «Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» (2001), словник «Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини» (2005, кн. 1–2), історико-топонімічний словник енциклопедичного типу «Порожистий Дніпро» (2008), збірники статей «Славистичні студії» (2003), «Моя шевченкіана» (2006), «Вибрані праці з мовознавства» (2007), кілька сотень статей в енциклопедії «Українське козацтво» та ін. Учений видав низку збірок легенд, переказів, постійних порівнянь, серед яких найпомітнішими є «Савур-Могила» (1990), «Гартоване слово» (1995), «Січова скарбниця» (1999).

Віктор Антонович одним із перших глибоко осмислив трагічні наслідки варварського вигублення Великого Лугу передусім для духовності нашого народу. Він видав унікальні праці — «Великий Луг Запорозький. Історико-топонімічний словник» (1999) та «Українська Атлантида» (2006), де увічнено назви сіл Великого Лугу, річок, лиманів, імена істориків-дослідників дніпровського краю та ін. Відомі його художньо-публіцистичні та поетичні книжки — «За покликом сумління» (2008), «Собор душі моєї» (1998), «У вічному двобої» (2000), «Оратанія» (2001). Збірка перекладів «Суголосья» містить переклади з творів Гейне, Гервега, Шиллера, Богдановича та ін.

Учений здійснював велику громадську роботу. У 1989–1991 рр. він очолював Запорізьку обласну організацію Товариства української мови імені Т.Шевченка, у 1993–1996 роках — обласну організацію Конгресу української інтелігенції, з 1989 до 1991 — обласну «Просвіту». Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня.

Світла пам'ять про В.А.Чабаненка, відомого вченого і педагога, палкого патріота своєї країни, надзвичайно порядну, доброзичливу і працелюбну людину назавжди лишиться в серцях його рідних і близьких, вдячних колег, друзів, учнів, усіх, хто знав його, цінував, любив і поважав.

О. СТИШОВ